

Balog Adalbert

A 20. század ökológiai irányzatai

*Nincsenek nagy reményeim
az emberiséggel kapcsolat-
ban, mert túlságosan is
találékony...*

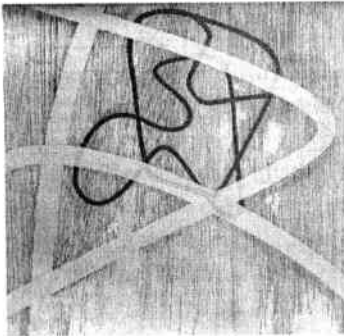
E. B. WHITE

**A fák, a szigetek, a szik-
lák jogairól folyó viták
egyetlen célja: kideríte-
ni, hogy csak az ember
jogalan-y-e, vagy az is,
amit ma „bioszférának”,
„ökoszférának” neve-
zünk...**

A 20. század politikai és gazdasági fejlődésével párhuzamosan egyre erőteljesebben kezdtek kialakulni azok az ökológiai nézetek, amelyek napjainkban szervesen jelen vannak a fejlett ipari országokban, és a század végére meglehetősen befolyásra tettek szert képviselőik, szervezeteik által.¹ Ennek ellenére az ökológiai és környezetvédelmi eszmék megismerése, azok gyakorlatba való átültetése mind a mai napig háttérbe szorul a gazdasági érdekekkel szemben, amelyeknek jelei már régóta Damoklész kardjaként függenek az emberi társadalom felett, függetlenül a politikai, vallási, faji stb. hovatartozástól. Ugyanakkor elmondható az is, hogy a fejlett országokban az utóbbi évtizedekben egyfajta „környezeti” szemléletváltás is megfigyelhető, szemben a fejlődő országokkal, ahol általában a gazdasági fejlődés szükségletei háttérbe szorítják a környezetvédelmi szempontokat.

A nyugat-európai országokban, ezek közül is elsőként az angolszász országokban nyert polgárjogot és formálódott ki a legfinomabb érvrendszer a környezeti kultúra kialakulására, az ökológiai „örökség” megőrzésére. A környezet- és természetvédő mozgalmak itt számlálják a legtöbb tagot, sőt az utóbbi évtizedekben létrejöttek ún. radikális környezetvédő mozgalmak is.

Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy a dél-európai katolikus országokkal szemben az angolszász és a germán, azaz a többségében anglikán és a protestáns országokból váltak közismertté az elméleti ökológia legnagyobb kiválóságai. Az a feltételezés tehát, miszerint a vallások és a termé-

szetvédelem között összefüggés van, számos elméleti szakember és nem utolsósorban filozófus művéből is már jól ismert tényszerűség.

Max Weber és Lynn White munkássága révén az ökológiai gondolkodásban jelen van az a felfogás, hogy a természethez fűződő viszonyunk kialakításában a vallás alapvető szerepet játszott.² Ez helytálló megállapítás, ha elfogadjuk, hogy az univerzumból, a természetről való világképünket az egyházi tanok évszázadokon keresztül meghatározták. Ha tehát az ember és természet kapcsolatának modern, nyugati megközelítését hibáztatjuk az ökológiai válság kibontakozásáért, a kereszténység felelősége e tekintetben elkerülhetetlenül felmerül.³

A fentiek alapján megfigyelhető, hogy ahol az ökológiára vonatkozó elméleti viták egységes filozófiai formát öltöttek, három jól elkülöníthető irányzat alakult ki. Ezen irányzatok az ember és a természet viszonyát illető alapkérdésben vallott elvekben néha homlokegyenest ellentétesek egymással.⁴

Az első – a legkevésbé dogmatikus és a legkevésbé merev – abból indul ki, hogy a természet óvása által az ember önmagát védi meg (akár önmagától is, amikor „boszorkánykonyhásdit” játszik). A környezetnek itt nincs semmiféle belső értéke. Egyszerűen annak a felismeréséről van szó, hogy az ember az őt körülvevő világ lebombolásával nyilvánvalóan saját létét is veszélybe sodorja. Így aztán ez az irányzat a természetet „humanista”, sőt „antropocentrista” szempontok szerint veszi figyelembe.

E felfogás ma nagyon sok filozófus, köztük a francia L. Ferry szerint a descartesi gondolkodásra vezethető vissza. Descartes az embert olyan lényként határozta meg, aki azáltal emelkedik ki a többi természeti lény közül, hogy rendelkezik az ész, a ráció adományával, s ezzel uralkodni hivatott mindezek felett. Ez a megkülönböztetés lehetőséget adott arra, hogy a világot eszes és nem eszes lényekre különítsék el, ahol az előbbiek bármit megtehetnek a többi élőlényvel. Az ember kiemelése a természet leértékelődését vonta maga után. A korszak vezető elvei az antropocentrizmus és a racionalitás, valamint az ember természet feletti uralmának érvényesítése. Mindez napjainkban is jelen van, s az ember számára azt a látszatot kelti, hogy felette áll a természetnek, s azzal bármit megtehet, kiirtja az erdőket, kizsarolja nyersanyagait.

Különösen a 20. század bővelkedik olyan változásokban, ahol az értékek már nem is az embert szolgálják, hanem kiszabadulnak az ember uralma alól. A ráció, amely az újkorban az embert az állatvilág fölé emelte, már túlmutat az emberen, s a számítógépek racionalitását helyezi előtérbe az emberi esetlegességgel szemben. Az erő, a gyorsaság, a verseny mint a huszadik század vezérelvei az építés helyett a rombolást, a megóvás helyett a pusztítást mutatják. Általánossá válik a piaci törvények dominanciája, ahol minden eladható, birtokolható, s az értékek csupán mint csereértékek léteznek. A mértéktelen fogyasztás válik követendővé, s az ember a tárgyak „eszközévé” válik.

A természet itt csupán körülveszi az embert, a periférián helyezkedik el, nem pedig a középpontban. Többnyire ez jellemzi a fejlődő országok ökológiai nézeteit, a természetet minden komponensével egyetemben alárendeli az emberi jólétnek.⁵

A második irányzat egy lépéssel közelebb áll ahhoz, hogy morális jelentőséget tulajdonítson nem emberi lényeknek. Lényege, hogy komolyan veszi azt az elvet, amely szerint nem csupán az ember önnön érdekeit kell figyelembe venni, hanem ál-

talánosabb alapon arra kell törekedni, hogy a lehető legkisebbre csökkenjen az okozott szenvedés és kár mértéke. Ebből az irányzatból bontakozott ki az angolszász világban a hatalmas, „állatfelszabadítás” néven közismert mozgalom. Ez az irányzat már rést ütött az antropocentrizmus bástyáján, mivel az állatokat beemeli a morális megfontolások szférájába. Ez jellemző a nyugati fejlett társadalmak ökológiai szemléletére, elsősorban a nem materiális szempontokat előtérbe helyező csoportok, klubok, szervezetek stb. révén. E szervezetek képviselőinek sikerült olyan törvényeket elfogadtatni, amelyek betartása és betartatása egyre inkább kezd meghonosodni. Ugyancsak e szervezeteknek köszönhetően létezik már *Az állati jogok egyetemes nyilatkozata*, amely 1978-ban látott napvilágot, alig harminc évvel az *Emberi Jogok Nyilatkozata* után. A megfogalmazása is hasonló: „Minden állat egyenlőnek jön a világra, és azonos létjogokkal rendelkezik.” Minden bizonnyal hasonló megmozdulásoknak is jelentős szerepe volt abban, hogy jelenleg az Egyesült Államokban, Kanadában vagy Németországban se szeri, se száma az állatok metafizikai és jogi státusának szentelt akadémiai előadásoknak. A küzdelem egyébként korántsem csak elméleti síkon folyik, ámbár a szervezők fenn hirdetik erőszaknélküliségüket. Egyedül az Amerikai Orvosi Kollégiumok Szövetségénél évente átlagosan négyezer, állatfelszabadítási mozgalmi tagoktól származó fenyegetést rögzítenek. Ezek után valószínűleg nem meglepő a vegetarizmus térnyerése és az állatfelszabadítási mozgalmak propagandái közötti összefüggés. 1945-ben Angliában a lakosság mindössze 0,2 százaléka volt vegetáriánus, 1980-ra már 2 százaléka, 1991-re pedig 7 százaléka. Ráadásul kétharmaduk úgy nyilatkozott, hogy az állatok iránti tiszteletből hagyott fel a húsfogyasztással.⁶

Mindemellett az első irányzat is jelentős szerepet tölt be, főleg az ipari és mezőgazdasági ágazatok fejlesztése kapcsán, ahol lehetetlen a nem materiális okokat figyelmen kívül hagyni.

E két irányzat, mintegy paradox módon, egymással ellentétes nézetekre is támaszkodik, ugyanis a fejlett ipar és a mezőgazdaság révén kialakult anyagi jólét az egyik katalizátora számos morális nézet kialakulásának. Más szóval, ha a megélhetés a tét, többnyire minden más nézet háttérbe szorul, nem beszélve a potenciálisan anyagiakkal kecsegtető természeti források értékéről.⁷

A harmadik csoportba tartozó nézetek már nem az antropocentrizmus talaján állva védik a természetet, hanem az embertől függetlenül, önértékkel rendelkezőnek tekintik azt. Egyes nézetek odáig is eljutnak, hogy az ember az élővilág legkártékonyabb lénye. Ezen elméletek tartalmazzák a modernitás kritikáját, valamint újraértékelik a tudomány és a technika szerepét is. Ezen irányzat a „mély ökológia” (deep ecology) elnevezést kapta, megkülönböztetendő a „környezetszemléletű” „felületi ökológiától” (shallow ecology).

Ez az irányzat a hetvenes évek elejétől vált az alternatív mozgalmak ideológiájává, mely szerint a politikai gondolkodók „rég” „társadalmi szerződése” átadja a helyét egy „természeti szerződésnek”, amelynek értelmében a természet jogalannyá válik. A fő gondolatmenet ebben az esetben nem az, hogy az embert kell mindenekelőtt megóvni önmagától, hanem a természetet kell megvédeni az embertől. Képviselői (Aldo Leopold, Christopher D. Stone, USA; Hans Jonas, Németország stb.) a természetnek jogalannyá való nyilvánításán és ezzel együtt az emberhez való felemelésén

fáradoznak. Gyakorlati megfontolásból kiindulva, ha az emberi lényeket, függetlenül azok nemi, faji, életkori, vallási, anyagi stb. helyzetétől megilleti a jogi képviselő, sőt az ember által létrehozott fizikai objektumokat (gyárakat, üzemeket, épületeket stb.) is, miért ne illett meg mindez a természetet is?*

Ezt a nézetrendszer két alcsoportba vagy fokozatba sorolhatjuk, amelyek esetenként átfedést mutatnak a második csoportban bemutatottakkal:

– Biocentrikus nézetek: jogalanyként, az emberrel egy sorba veszik mindazokat a lényeket, amelyek képesek az öröm és a fájdalom érzékelésére. Így az állatokra is kiterjesztik azt a védelmi hálót, amely bizonyos lényeket mint önértékkel rendelkezőket megilleti.

– Ökocentrikus nézetek: nemcsak az állatokat kezeli önálló értékkel bíró jogalanyként, hanem mindent a természetben, a fákat, az ásványokat, a hegyeket, az óceánokat stb. Ennek értelmében az egész univerzum jogalannyá válik, ahol lehetőség van egy természeti szerződés létrehozására.

1972-ben jelent meg a *Southern California Law Review*-ban Christopher D. Stone cikke *Megilleti-e a fákat a jogi státusz? A természeti tárgyak jogainak törvényesítése felé* címmel. A cikket egy meglehetősen nagy visszhangot keltett per ihlette. 1970-ben az amerikai erdőgazdaság (The US Forest Service) a Walt Disney Company számára engedélyt adott ki, amely alapján beruházásokat végezhet Sierra Nevadában egy addig érintetlen területen, a Mineral King völgyben. Tiltakozásként a Sierra Club – a világ talán legbefolyásosabb ökológiai egyesülete – feljelentést tett arra hivatkozva, hogy a beruházások a Mineral King esztétikai képének és természeti egyensúlyának a szétrombolásával fenyeget. A bíróság elutasította a keresetet, mivel a beruházások nem fenyegették a Sierra Club közvetlen érdekeit (az amerikai jog azon az eszmén alapszik, hogy a jogrendszer az érdekek védelmét szolgálja, nem pedig elvont értékeket). Stone professzor erre a legteljesebb komolysággal javasolta: „Adjuk meg a törvényes jogokat az erdőknek, a folyóknak, az óceánoknak és minden *természeti*nek nevezett tárgynak a környezetünkben, sőt az egész környezetünknek. Ha sikerülne elérni, hogy a bíróság a parkot jogi személynek tekintse – abban az értelemben, amelyben a vállalatok is annak számítanak –, akkor a jogokkal rendelkező természet fogalma jelentős változásokat idézhetne elő az eljárásokban...”

Kérdés persze, hogy mikor lehet egy lényről elmondani, hogy „törvényes jogokat visel”. Stone szerint három feltételnek kell ehhez érvényesülnie. Először is kezdeményezhessen jogi cselekményeket a saját érdekében; másodsor egy esetleges perben a bíróság vegye figyelembe a vele szemben elkövetett károkozást vagy jogsérelmet; harmadszor pedig az esetleges jogorvoslás kedvezményezettje közvetlenül ő legyen. Számos jogi vita során kimutathatóvá vált, hogy a „természeti értékek” könnyedén megfelelnek mindhárom feltételnek, ha elfogadjuk, hogy más, nem gondolkodó jogalanyokhoz hasonlóan a bíróság előtt képviselői közreműködéssel szerepelnek ökológiai vagy egyéb szervezetek által.

Napjainkban számos nyugat-európai neves jogász vall hasonló nézeteket, és kölcsönösen elfogadják azt, hogy felül kell vizsgálni a humanizmus észjárását, amely szerint egyedül az ember lehet jogi személy. Marie-Angèle Hermitte szavait idézve: „Egy természetes ökoszisztéma jogalany lehet, bizottság vagy társaság képviselheti

önmagához való jogainak érvényesítését, azon jogáét, hogy megőrizhesse állapotát, illetve még jobb állapotba kerülhessen.”¹⁰

Ha az egészségügyi szolgálatok és laboratóriumok kimutatták az aeroszok veszedelmes hatását, és ha maguk az autógyárak is elismerik a kipufogógáz okozta légszennyezést, a nagy ipari komplexumok egyetértenek a kibocsátott szennyező anyagok és az erdőpusztulások közötti összefüggéssel, akkor nem erkölcsstelenség-e minderről tudomást sem venni?

Az elméleti viták és azok gyakorlatba való átültetési között gyakran kevés az összefüggés. Noha a gondolatmenetek gyakran vitathatóak, ennek ellenére lehetővé tennék a nagy természet- és környezetszennyezők perbe fogását, még a közvetlen érdekek megsértésének hiányában is. Ismeretes számos olyan eset, amikor a nagy pusztításokat végző vállalatokat nem lehetett leállítani, mert a szennyezés olyan zónákban történt, ahol „semmilyen egyéni érdeket nem sértett”. Mindez persze egy meglehetősen furcsa paradoxon. Mivel magyarázat nélkül mindenki elfogadja a bioszféra egységes „szervezeti” rendszerét, így bármilyen szennyezés közvetlenül is egyéni érdekeket sért. Ennek ellenére az említett jogi viták ezekkel nem számolnak, sőt egyszerűen nem vesznek erről tudomást. A kérdés megoldása azonban már-már az embertől és a természettől függetlenül is sürgetővé válik. A fák, a szigetek, a sziklák jogairól folyó viták egyetlen célja: kideríteni, hogy csak az ember jogalany-e, vagy az is, amit ma „bioszférának”, „ökoszférának” nevezünk, ugyanis ebben az esetben az ember etikai, jogi, ontológiai értelemben és minden szempontból csupán egyetlen, az igazat megvallva a legkevésbé szimpatikus elem a többi között. Legkevésbé képes az együttélésre ebben a harmonikus és rendezett, a szó valódi értelmében vett természetben. A humanizmus ekképpen zárójelbe tétetik. Feltevődik a kérdés, nem kellene-e egy „természeti szerződést” kötni, amely visszavetné az ember gögjét, és helyreállítaná az elvesztett harmóniát.

JEGYZETEK

1. Az ökológiát mint fogalmat jelen cikkben a legáltalánosabb formájában használom. Ebben a formában az „ökológia” szóhoz nagyon sok olyan képzettsítés tapad, amelyek messze állnak a természettudományoktól.
2. Jávor Benedek: A világegyházak állásfoglalása az ökológiai válságról. Egyház és ökológia. Nádasdladány, 2002. aug. 30–31.
3. Az ökológiai gondolat csak a hetvenes évek második felétől kezdett mind nagyobb jelentőségre szert tenni a katolikus egyházi gondolkodáson belül. Ennek a folyamatnak az első jelentősebb megnyilvánulása egy találkozó, a Terra Mater Nemzetközi Konferencia létrejötte volt 1982 szeptemberében, az olaszországi Gubbio-ban. Az időpont és a helyszín nem véletlen: ekkor ünnepeleik Assisi Szent Ferenc születésének 800. évfordulóját, akinek tevékenysége szorosan köthető Gubbio környékének, Umbriának a területéhez. A ferenci hagyomány már az ökológiai gondolat legelső egyházi felbukkanásától kezdve egyik alapja volt a természethez fűződő új kereszény viszony kialakításának, melynek leglátványosabb jele a Szentatya 1979-es Inter Sanctos apostoli körlevele, melyben Szent Ferencet az ökológiával foglalkozók védőszentjévé avatta. A konferencia zárónyilatkozatában először körvonalazódtak a nagy nyilvánosság számára az egyházon belül mind elfogadottabbá váló alapelvek, melyekkel az ökológiai válság kihívására próbáltak válaszokat találni.
4. Luc Ferry: Új rend: az ökológia. Európa Könyvkiadó, Bp., 1994.
5. Juhász-Nagy Pál: Az ökológiai etika néhány kérdése: természet és ember. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1993.
6. Luc Ferry: i. m.
7. Rachel Carson: Néma tavasz. Katalizátor Iroda, Bp., 1995.
8. Jávor Benedek: Aldo Leopold és a leopoldi etika. Cédrus, 2001. április.
9. C. D. Stone: Megillet-e a fákat a jogi státus? A természeti tárgyak jogainak törvényesítése felé. Southern California Law Review, 1972.
10. Jávor Benedek: Legyenek-e a fáknak jogaik? Környezeti-etikai szöveggyűjtemény. Typotex, Bp., 1999.